

کشاورزی قراردادی: راهنمای تدوین قرارداد

مهدیه ساعی **رایانامه:** m_saeey@yahoo.com

استادیار بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان کرمان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کرمان، ایران

ویراستار ترویجی:
جواد قاسمی

چکیده

در کشاورزی قراردادی، قرارداد پیش از آغاز فرآیند تولید، بین کشاورز و خریدار برای مدتی معین به صورت شفاهی یا کتبی منعقد می‌شود و در آن، کشاورز متعهد می‌شود مقادیر توافق شده از یک محصول کشاورزی را با رعایت استانداردهای کیفی و زمان مورد نظر خریدار، تولید و عرضه کند. در مقابل، خریدار ضمن خرید محصول با قیمت توافق شده، تولیدکننده را از طریق تأمین بخشی از نهاده‌های کشاورزی، آماده‌سازی زمین، ارائه توصیه‌های فنی و غیره حمایت می‌کند. توسعه کشاورزی قراردادی به دلایل مختلف مانند اشتغال‌زایی، افزایش عملکرد، تولید هدفمند، بهبود فرآیند بازاریابی و فروش و توسعه صادرات بسیار مهم است. این نظام، در بیشتر کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه به‌عنوان یک راهبرد ملی در توسعه کشاورزی، مدیریت ریسک‌های بازار (به‌ویژه قیمت‌ها)، ایجاد امنیت و ثبات درآمدی برای کشاورزان و بهبود کیفیت و استاندارد محصولات مورد توجه قرار می‌گیرد. در حال حاضر، فقدان قوانین و مقررات ویژه کشاورزی قراردادی و نیز نبود راهبرد مشخص در سطح کلان، سبب شده است تا نتواند به صورت یک ابزار مناسب در تنظیم بازار و نیز سیاست‌های کلان بخش کشاورزی ایفای نقش کند. در مقاله حاضر سعی شده است؛ برای رفع این مشکل، اصول راهنما در کشاورزی قراردادی به صورت کاربردی ارائه شود.

کلیدواژه‌ها: زنجیره تولید، کشاورزی قراردادی، تنظیم بازار.

◀ مفهوم و اهمیت کشاورزی قراردادی

تشکیل زنجیره‌های تولید در افزایش بهره‌وری، تولید با کیفیت، حذف واسطه‌ها، کاهش قیمت تمام شده، ثبات قیمت‌ها، تعادل بازار و غیره نقش مهمی دارند. نظام کشاورزی قراردادی را می‌توان به‌عنوان سازوکاری برای مدیریت معاملات و مشارکت بین بخش‌های مختلف زنجیره تولید محصولات کشاورزی در نظر گرفت که تولیدکنندگان بخش کشاورزی، مهم‌ترین رکن آن را تشکیل می‌دهند و سبب افزایش دسترسی کشاورزان خرده‌مالک به بازارهای فروش می‌شود. در کشاورزی قراردادی، قراردادی قبل از آغاز فرآیند تولید، بین خریدار و کشاورزان برای یک مدت معین به‌صورت شفاهی یا کتبی منعقد می‌شود و در آن، کشاورز متعهد می‌شود مقادیر توافق شده از یک محصول کشاورزی را با رعایت استانداردهای کیفی و زمان مورد نظر خریدار، تولید کند. در مقابل، خریدار ضمن خرید محصول با قیمت توافق شده، تولیدکننده را از طریق تامین بخشی از نهاده‌های کشاورزی، آماده‌سازی زمین، ارائه توصیه‌های فنی و غیره حمایت می‌کند. وجود نظام‌های قراردادی، یکی از مؤثرترین

سازوکارهای بازاری برای جایگزینی مداخله‌گری‌های دولت (مانند سیاست قیمت‌گذاری، خرید تضمینی، حمایتی و توافقی، بیمه‌های یارانه‌ای و سایر ابزارهای غیر بازاری) در مدیریت بازار محصولات کشاورزی است. اما موفقیت در هر قرارداد، به تنظیم مناسب و اصولی و آگاهی کامل دو طرف از مفاد آن بستگی دارد. اگر شرایطی که در توافق‌نامه کشاورزی قراردادی بیان می‌شود، به ضرر هر یک از دو طرف قرارداد یعنی خریدار و کشاورز باشد، به احتمال زیاد این قرارداد و عملیات کشاورزی قراردادی موفقیت‌آمیز نخواهد بود و ممکن است در پی آن مشکلات بسیاری به‌وجود آید. بنابراین، برای بهره‌مندی کامل از مزایای کشاورزی قراردادی و افزایش اثرات توسعه‌ای اقتصادی و اجتماعی آن در بخش کشاورزی، در نظر گرفتن عوامل مختلف برای به حداقل رساندن احتمال درگیری و تنش در روابط قراردادی، بسیار مهم است. بر این اساس، در این مقاله، به اصول قانونی که باید در طراحی قراردادهای کشاورزی مورد توجه قرار گیرند؛ می‌پردازیم.

۱- مسئولیت شرکاء باید به روشنی

در قرارداد مشخص شود.

۲- قرارداد باید بر اساس یک

موضوع مشخص مانند «فروش یک محصول مشخص توسط کشاورز و خرید توسط خریدار» تنظیم شود.

۳- بهتر است قرارداد به صورت

کتبی تنظیم شود و در آن مواردی چون کیفیت محصولات توافق شده، قیمت‌ها، نحوه پرداخت و تحویل کالا و غیره به صورت کاملاً شفاف ذکر شود.

۴- در مواردی که کشاورزان از

سواد کافی برخوردار نیستند، متن قرارداد باید با صدای بلند توسط شریک سوم بی طرف خوانده شود.

◀ اصول راهنما:

۱- داشتن هدف مشترک:

کشاورزان و خریداران طرف قرارداد در کشاورزی قراردادی باید هدف مشترکی داشته باشند. قرارداد باید از طرفین، در مقابل خطراتی که ممکن است در طول انجام وظایف و تعهدات رخ دهد؛ حمایت و اجرای تعهدات موجود در آن را آسان کند. هدف از قرارداد، افزایش تولید محصولات کشاورزی با کیفیت مطلوب و ایجاد بازار مطمئن برای محصولات کشاورزی است که در نتیجه آن، درآمد کشاورزان و بازده حاصل از سرمایه‌گذاری خریداران افزایش یابد (به اصطلاح موقعیت بُرد - بُرد).

۲- پیروی از یک چارچوب قانونی:

از جمله شرایط و الزامات اساسی در انعقاد قراردادها این است که شرکاء باید از ظرفیت و شرایط قانونی برای بستن قرارداد برخوردار باشند و رضایت خود را به صورت آزادانه و آگاهانه اعلام کنند. در مواردی که یک گروه/انجمن طرف یک قرارداد هستند، باید روشن شود که مسئولیت قرارداد بر عهده اعضا یا گروه است. همچنین مسئولیت شرکاء باید به روشنی در قرارداد مشخص شود. علاوه بر این، قرارداد باید بر اساس یک موضوع مانند «فروش یک محصول مشخص توسط کشاورز و خرید توسط خریدار» تنظیم شود. سرانجام، قرارداد باید مبتنی بر جزئیات وظایف و مسئولیت‌های کشاورز و خریدار شامل میزان تولید، قیمت و روش پرداخت و غیره باشد.

۳- شفافیت قرارداد:

بهتر است برای مستند کردن شرایطی که شرکاء با آن موافقت کرده‌اند، قرارداد به صورت کتبی تهیه و در آن مواردی چون کیفیت محصولات توافق شده، قیمت‌ها، نحوه پرداخت و تحویل کالا و غیره به صورت کاملاً شفاف ذکر شود. در مواردی که توافق بین دو طرف به صورت شفاهی انجام می‌شود، بهتر است این کار در حضور یک یا چند شاهد انجام شود. شاهد‌ها باید به گونه‌ای انتخاب شوند که هیچ‌گونه منفعتی از این قرارداد نبرند.

۴- واضح و خوانا بودن قرارداد:

قرارداد باید به زبان واضح و به طور منسجم و خوانا تنظیم شود، به طوری که توسط یک کشاورز با سطح سواد متوسط نیز قابل درک باشد. معمولاً عدم تفاهم بین دو طرف زمانی رخ می‌دهد که شرایط توافق شده به طور واضح بیان و درک نشود. بهتر است قراردادهای به زبانی نوشته شود که هر دو شریک با آن آشنایی دارند. در مواردی که کشاورزان از سواد کافی برخوردار نیستند، متن قرارداد باید با صدای بلند توسط شریک سوم بی‌طرف خوانده شود.

خریداران باید حق فسخ قرارداد در یک دوره معین را مشخص کنند.

۵- آگاهی کامل از شرایط قرارداد و مرور و توجه کافی به مفاد آن:

خریداران باید به کشاورزان، برای مرور پیش‌نویس قرارداد و انجام مشاوره قانونی یا سایر مشاوره‌های لازم قبل از امضای قرارداد مهلت کافی بدهند. قراردادهای باید قبل از شروع یک فصل زراعی بسته شوند و کشاورزان نباید برای موافقت با مفاد قرارداد تحت فشار قرار گیرند. همچنین، خریداران باید حق فسخ قرارداد در یک دوره معین را مشخص کنند. وقتی قرارداد منعقد شد خریداران باید یک نسخه از قرارداد توافق شده را به کشاورزان ارائه دهند. کشاورزان و خریداران باید تمام اطلاعات لازم برای انعقاد قرارداد را به طور کامل بیان کنند و در تمام معاملات خود شفاف باشند. قراردادهای باید به طور شفاف میزان محصولی که باید توسط کشاورز طی یک دوره زمانی

مشخص عرضه شود، استانداردهای کیفی مورد نیاز و ابزارهای ارزیابی این موارد را در زمان تحویل، نشان دهند. سایر شرایط مانند زمان تحویل محصول توسط کشاورزان، زمان جمع‌آوری و تحویل محصول توسط خریداران و همچنین مسئولیت حمل و نقل محصول نیز باید توسط خریدار در قرارداد ذکر شود. علاوه بر این، شرایط عرضه نهاده‌های تولیدی به کشاورزان، معیارهای تعیین قیمت محصول و ابزارهای تأیید آن، همچنین، طول دوره قرارداد و شرایط خاتمه آن نیز باید به‌طور شفاف در قرارداد مشخص شود.

۶- شفافیت در تعیین قیمت:

قیمت‌ها و روش پرداخت از عناصر کلیدی قراردادها هستند. این موارد باید به‌طور شفاف توسط کشاورز و خریدار درک و مورد پذیرش قرار گیرند. توصیه می‌شود شرکاء برای پذیرش قیمتی که مورد رضایت دو طرف است مذاکره کنند و هر دو طرف به‌شدت به قرارداد احترام بگذارند. زمان و مکان پرداخت به کشاورزان نیز باید در قرارداد تعیین شود. قراردادها باید از دستورالعمل‌های پیچیده یا معیارهای کمی یا کیفی که توسط کشاورزان قابل درک نیست، به‌دور باشند. توصیه می‌شود قراردادها به‌طور شفاف، هرگونه هزینه‌ای را که بر مقدار خالص دریافتی کشاورز اثرگذار است بیان کنند. قراردادها همچنین باید اطلاعات شفافی درباره هزینه نهاده‌ها و خدمات عرضه شده ارائه دهند. به‌موقع بودن تحویل محصول در عملیات کشاورزی قراردادی، همچنین بندهایی مرتبط با تعیین مسئولیت برداشت و تحویل محصول باید در قراردادها در نظر گرفته شوند. توصیه می‌شود تبصره‌ای برای قیمت‌ها در نظر گرفته شود تا در صورت اتفاقات پیش‌بینی نشده مانند تغییرات شدید در قیمت‌ها، قیمت‌ها، مجدداً مورد مذاکره قرار بگیرند.

۷- شفافیت در بندهای مربوط به کیفیت:

در کشاورزی قراردادی انتظار می‌رود که کشاورزان با استفاده از عملیات و روش‌های مناسب مانند استفاده مناسب از نهاده‌ها به تولید محصول با کیفیت بپردازند. این انتظارات باید به شکل شفاف در بندهای قرارداد بیان شوند. توصیه می‌شود که قراردادها نه فقط نوع فرآیند

تولید، بلکه موارد مربوط به بعد از برداشت محصول را نیز در برگیرند و مشخص کنند که کدام شریک، محصول را عرضه و قیمت آن را تعیین خواهد کرد. خریداران باید به‌طور شفاف و عادلانه، کیفیت محصول تحویلی را مورد ارزیابی قرار دهند. کشاورزان و نمایندگان آن‌ها باید این حق را داشته باشند که در زمان تحویل محصول حاضر باشند و بعد از تحویل محصول، یک گزارش کتبی از مقادیر تحویلی از سوی خریدار دریافت کنند.

۸- برقراری عدالت در بندهای مربوط به عرضه و استفاده از نهاده:

یکی از شرط‌های قرارداد این است که کدام شریک مسئول عرضه و کاربرد نهاده‌های کشاورزی خواهد بود. محل عرضه نهاده‌ها (کودها، حشره‌کش‌ها، بذور، سوخت، نهاده‌های دامپزشکی، خوراک و غیره) باید در قرارداد در نظر گرفته شده باشد. با مشخص کردن محل نیاز کشاورزان به نهاده‌ها، خریدار می‌تواند عرضه آن‌ها را در زمان مورد نیاز در نظر بگیرد. نهاده‌های معرفی شده در قرارداد باید استانداردهای کیفی لازم و قیمت عادلانه داشته باشند. نهاده‌ها باید به‌موقع تحویل داده شود تا کشاورزان بتوانند استفاده مطلوب و بهینه از آن‌ها داشته باشند. در مواردی که خریدار به تأمین نهاده‌ها و دیگر ابزارهای مورد نیاز متعهد می‌شود، کشاورزان نباید از آن‌ها برای مصارف دیگری به‌جز موارد یاد شده در قرارداد، استفاده کنند. همچنین، باید به‌منظور حداکثر بهره‌وری در استفاده از نهاده‌های عرضه شده توسط خریدار، به توصیه‌های ارائه شده در این زمینه جامه عمل بپوشانند.

۹- عدالت در تسهیم ریسک، شرایط فورس مازور (وضعیت اضطراری) و انعطاف‌پذیری قرارداد:

قراردادها باید امکان مذاکره مجدد را داشته باشند. همچنین باید موضوع تسهیم ریسک‌های تولید و بازار بین شرکاء مشخص باشد. در مورد خطرات قابل کنترل مربوط به آفات و بیماری‌های گیاهی و حیوانی که ممکن است مانع تحقق میزان تولید پیش‌بینی شده در قرارداد شود، توزیع بار مالی ناشی از آن باید متناسب با مسئولیت هر یک از طرفین باشد. برای مثال، مشکلات به‌وجود آمده ناشی از کیفیت یا کمیت نهاده‌ها یا

توصیه فنی نامناسب از سوی خریدار، نباید منتج به زیان مالی برای کشاورزان شود و در مقابل، مشکلات ایجاد شده به دلیل سوء مدیریت، استفاده نامناسب از نهاده‌ها یا عدم رعایت توصیه فنی ارائه شده از سوی خریدار، نباید متوجه خریدار شود. مخاطرات طبیعی (مربوط به آب و هوا، بیماری‌ها یا آفات غیرقابل کنترل) یا خطرات ساخته دست بشر (جنگ، اغتشاشات و غیره) در دسته فورس ماژور قرار می‌گیرند. اگر شرایط فورس ماژور باعث شود که کشاورزان یا خریداران قادر به اجرای شرایط قرارداد نباشند، هیچ‌یک از شرکاء نباید مسئول عدم اجرای قرارداد شوند. در این شرایط، باید در قرارداد تبصره‌ای برای مذاکره مجدد بر اساس اصل سهم برابر هزینه‌ها یا منافع ناشی از این اتفاق وجود داشته باشد. همچنین، امکان استفاده از بیمه در برابر زیان‌های احتمالی نیز باید به‌عنوان یک ابزار مدیریت ریسک بررسی و پیش‌بینی شود.

۱۰- برقراری عدالت در روابط کشاورز-خریدار:

قرارداد نباید برای کشاورزان برای مشارکت با سایر کشاورزان در حل مسائل یا مشکلات مربوطه یا مشورت با شرکای شغلی یا افراد صاحب‌نظر یا توصیه‌های قانونی، مالی یا حرفه‌ای در ارتباط با شرایط، تعهدات و مسئولیت‌های قرارداد مانعی ایجاد کند. خریداران نباید با هدف اجبار کشاورزان به امضای قرارداد، شرایط قرارداد را به‌صورت دیگری جلوه دهند. خریداران باید از وضعیت‌هایی مانند خرید تبعیض‌آمیز (رفتار نابرابر در مورد کشاورزان)، پرداخت با تأخیر، خدمات ناکافی، توصیه فنی ضعیف و حمل و نقل نامطمئن محصولات که منجر به عدم رضایت کشاورزان می‌شود پرهیز کنند. آن‌ها نباید با تغییر شرایط بازار، به‌قصد عدم خرید، سهم تولید توافق شده را تغییر دهند. علاوه بر این، نباید از تحویل محصولات در زمانی که کشاورزان آماده عرضه آن هستند خودداری کنند.

۱۱- وفاداری به شرایط قرارداد:

کشاورزان و خریداران باید به قرارداد وفادار باشند. اعتماد و احترام متقابل، عوامل اصلی برای موفقیت در عملیات کشاورزی قراردادی هستند. به‌منظور دوری از

اختلافات، خریداران باید تضمین کنند که کشاورزان تمام اطلاعات لازم برای عملیات کاشت، داشت، برداشت و تحویل محصول مورد نیاز را دارند و ضمانت کنند که طبق زمان‌بندی انجام شده، محصول را از کشاورزان خریداری کنند. در مقابل، کشاورزان باید محصول تولیدی را با رعایت استانداردهای کیفی مشخص شده در قرارداد عرضه کنند. آن‌ها باید برای تحویل محصول با استفاده از نهاده‌های عرضه شده توسط خریدار، به تعهدات مورد توافق در قرارداد پایبند باشند. در صورتی که خریدار دیگری قیمت بالاتری پیشنهاد کند، آن‌ها نباید تمام یا بخشی از تولید خود را به ایشان بفروشند (فروش جنبی). در مقابل، خریداران نباید شرایط قرارداد را در زمان تغییر شرایط بازار یا تغییر سیاست دولت انکار کنند. توصیه می‌شود که هنگام جمع‌آوری محصول تولیدی از سطح مزرعه یا واحد تولیدی و تحویل آن به خریدار، کشاورزان یا نمایندگان آن‌ها حضور داشته باشند و در صورت عدم پذیرش محصول از طرف خریدار به‌دلیل عدم رعایت استانداردها و شرایط خواسته شده، خریداران باید کشاورزان را از دلایل آن آگاه کنند و امکان بررسی مجدد آن توسط شریک سوم بی‌طرف را به کشاورز بدهند.

۱۲- گفتگوی باز و آزادانه:

برای دوام عملیات کشاورزی قراردادی، گفتگو بین کشاورزان یا نمایندگان آن‌ها و خریداران ضروری است زیرا عدم ارتباط مناسب و شفاف بین آنها می‌تواند به سوء تفاهم و اختلاف منجر شود. گفتگو بین شرکاء در موضوع‌هایی مانند شرایط قرارداد، نهاده‌های مورد نیاز برای کشت یا پرورش دام و همچنین کمک به حل سوء تفاهم‌ها و اختلاف‌ها باید انجام شود. توصیه می‌شود که کشاورزان و خریداران در شروع هر فصل با یکدیگر ملاقات کنند تا خریداران بتوانند برنامه مدیریتی خود را تشریح، وظایف شرکا را مشخص و به مشکلات به‌وجود آمده رسیدگی کنند.

۱۳- سازوکارهای شفاف برای حل اختلافات:

کشاورزان و خریداران باید در قرارداد، در مورد شریک سوم بی‌طرف در زمان وقوع اختلاف توافق کنند. زمانی که در

منابع

1- Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2012. Guiding principles for responsible contract farming operations. Rural Infrastructure and Agro-Industries Division.

2- Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2017. Legal fundamentals for the design of contract farming agreements.

3- Shepherd, A. D. 2013. An introduction to Contract Farming. CTA, Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation (ACP-EU).

خصوص مفاد و شرایط قرارداد اختلافی رخ دهد، هر دو طرف باید تلاش کنند تا این موضوع را به صورت دوستانه حل و فصل کنند. اگر این تلاش‌ها به نتیجه نرسید توصیه می‌شود قبل از توسل به اقدام‌های قضایی، به میانجی‌گری یا داوری روی آورند. اگر خریدار، شرکت تابعه‌ای از یک شرکت مادر است، شرکت مادر باید در مورد هرگونه بدهی یا مطالبه نسبت به کشاورز پاسخگو باشد. اگر کشاورزان و خریداران در کشورهای مختلف باشند، قرارداد باید مشخص کند در صورت اختلاف، قانون کدام کشور اجرا شود.

نتیجه‌گیری

کشاورزی قراردادی به شکل‌های سنتی و روش‌های مختلفی در کشور در حال گسترش است و یکی از مهم‌ترین چالش‌های آن، عدم وجود نظام‌های قانونی است. تدوین و ابلاغ نظام‌نامه و آیین‌نامه‌های ملی در زمینه مقررات، رویه‌ها و فرآیندهای مناسب (اعم از فنی، حقوقی، مالی، نظارتی و غیره) یکی از اولویت‌های اساسی است تا از طریق آن حمایت کافی از طرفین قرارداد انجام گیرد. در این زمینه، به قواعدی رسمی و فراگیر نیاز است که شمول تام داشته باشد و اصول و قانونمندی قراردادهای تولیدی کشاورزی منعقد شده بین تولیدکنندگان محصولات کشاورزی یا تشکل‌ها و واحدهای تولیدی به اشخاص حقیقی و حقوقی که محصولات آنها را خریداری می‌کنند را در برگیرد. اصول کلی ارائه شده در این مقاله که در قراردادهای تجاری بین‌المللی نیز قابلیت کاربرد دارد؛ می‌تواند به‌عنوان الگویی مناسب در این زمینه مورد توجه قرار گیرد.